

**METİN, TÜR VE İŞLEV İLİŞKİSİNDE:
'PALAVRA EDEBİYATI' VE / VEYA "KAHRAMANLIK
ANLATILARI"***

Güneş SEZEN**

ÖZET

Halkbiliminde bilhassa son yarım asırda farklı bakış açıları ortaya konulmuş, modernizmin ortaya koyduğu çeşitli kuramlarla tanımlar ve tasnifler birer sorun haline gelmiştir. Bir metnin adlandırılması, onun hangi bağlam ve işlev açısından anlatıldığı ile doğrudan ilişkili görünmektedir. Sözlü kültüre ait anlatmaların bağlamı değiştikçe işlevleri ve işlevleri değiştikçe de bağlamları farklılaşmakta ve metinler bana göre farklı adlarla anılmaktadır. Bu açıdan, birbiriyle tarihsel ve içeriksel olarak benzer yönler taşıyan avcı ve asker anlatmalarının, oldukça farklı adlandırmalarla anılıyor olması, anlatmaların işlevleri ve bağlamı meselesinin daha kapsamlı gözden geçirilmesi gerekliliğine işaret eder. Sosyalleşme ihtiyacı, kahramanlık öykülerine duyulan bireysel ve toplumsal ihtiyaç, bireysel psikolojik rahatlama ve hatta erginleme gibi çeşitli işlevlerden ve başta anlatıcı olmak üzere zaman ve mekan gibi bağlam unsurlarından ayrı düşünülemez olan bu sözlü kültür ürünlerini isimlendirmek oldukça zor görünmektedir. Bu çalışmada, adı geçen anlatmaların, Dan Ben Amos ve William Bascom gibi isimlerin tür ve tanım üzerindeki fikirlerinden yola çıkarak, neden ve hangi adlarla anıldıklarına değinilmiş ve sonuç olarak da bunların "palavra edebiyatı" veya "kahramanlık anlatıları" alt başlıklarıyla anılabileceği ortaya konulmuştur. Tüm çalışmanın en önemli sonucu ise artık halkbiliminde sınırları kesin olarak çizilmiş "tür"lerden söz etmenin oldukça zor olduğunu göstermiş olmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Halkbilimi, avcı ve asker anlatmaları, tanım, tür, işlev ve bağlam

**IN THE TEXT, TYPE AND FUNTION ASSOCIATION:
'BOASTFUL LITERATURE' AND / OR 'HEROIC STORIES'**

ABSTRACT

Different views were included into folklore especially in the last half century where descriptions and theories that were presented by modernism became problematic. To call a text seems to be related with

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi (gsezen@bilkent.edu.tr)

how it was expressed through which function and context. As long as the context of expressions belongs to oral culture, their functions matter and as long as they do, their framework differs and texts are getting to be reminded through different names. From this sense, to remind expressions of hunter and soldier that carry historical and contextual similarities points out further elaboration on the problem of expressions' functions and contexts. It seems quite hard to call products of oral culture that could not be thought without a need to be socialized, individual and social needs to the epic stories, individual psychological relax and context issues that majorly involves time and venue. This piece is blueprinted to show why and through what names the so-called expressions could be categorized as "boastful literature" or "heroic stories" on the basis of the path drawn by authors like Dan Ben Amos and William Bascom. The most critical outcome of the whole piece is, on the other hand, to show how it is hard to talk about a certainly defined type at folklore.

Key Words: Folklore, hunter and soldier expressions, definition, type, function and context

Giriş:

Tasnifler ve tanımlar bilimsel araştırmaların sistemli bir hale getirilmesi ve araştırmacının daha kolay bir incelemeye gitmesi için mi yapılır? Yoksa böyle bir ayırımın var olması, örneğin zihinsel bir gerekliliğin mi bir sonucudur? Bilhassa sosyal bilimler alanlarında yapılan tasnifler ve tanımlar modernizmle birlikte ortaya çıkmış olmalarına karşın, oluşturulabilecek her farklı bağlamda değişiklik gösterebildiğinden, yine modernist bir bakış açısıyla her tanımlama bir sınırlama olarak görülmelidir. Türleştirme de bir tanımlama değildir. Halkbiliminin türleştirme çalışmaları başladığında zaten halk içerisinde kullanılan bazı adlandırmalar söz konusuydu. Bu meseleyi makalesinde sorgulayan Dan Ben Amos şöyle der:

Halkbilimi çalışmalarının birleşip tek bir disiplin ve yöntem haline gelmesiyle, çeşitli kuramsal yaklaşımları ilerletmeye çalışanlar bu türleri terim olarak tanımladılar, özelliklerini saydılar ve kendi bakış açılarına göre yapılarını düzenlediler. Her biri, türlerin gerçek doğasını ayrı ayrı ya da hepsini kapsayacak biçimde açığa çıkardığını iddia etti. Yine her biri, halkbiliminin gündelik dilden alıp kullandığı kelimeleri açık ve özel göstergeleri olan bilim dilinin terimleri olarak başarıyla düşünmüş olduklarını ve belirsizliklerin, çelişkilerin, tarihsel değişimlerin ve anlam çokluğu barındırıyor gibi görünen o dilin bağlamlarından sıyırdıklarını sandılar. ("Halk Bilimi Öğreniminde Tür Kavramının Konumu" 2011: 228)

Tanım, tasnif ya da türleştirmelerin her biri, tek bir bağlamdan yola çıkılarak yapıldığında, mutlaka açıkta kalan noktaları olacaktır. Bu durumda, ele alınan bağlamda asıl sorunlardan biri şudur: Örneğin halk arasında çoğunluğu "hikâye" üst başlığı ile anılmış olan halk anlatılarının daha alt başlıklara ayrıldığı bir netlik kazanamamış olduğu gerçeği gözden çıkarılmış gibidir. Çünkü hiçbir tanım, bağlama rağmen, bu kadar kuşatıcı ve kapsayıcı bir özellik göstermez.

Bir başka önemli mesele ise halk anlatılarının işlevleri ve oluşumunun arkasında yatan sebeplerin, tür meselesi üzerinden nasıl düşünülebileceğidir. William Bascom'un ortaya koyduğu, ancak pek çok yönüyle soru işaretleri barındıran "folklorun işlevleri" meselesinin, en azından türlerin oluşumunda, işlev ve ihtiyaç meselesine vurgu yapması açısından oldukça önemli olduğu aşikârdır. Ele alınan konunun türü, hem bağlam hem de işlev meselesi açısından bu sebeplerle açıklanmaya çalışılacaktır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

Gordon Childe tarihî bir dönemselleştirme yapar. Yaşamlarını sağlama biçimlerine bakarak "Paleolitik Dönem" adı verilen ilk dönemde, insanların kırdı yaşadığı, göçebe olduğu ve avcılık-toplayıcılık yaparak yaşamlarını sürdürdüğünü söyler (*Tarihte Neler Oldu* 1974: 76). Bu da, insanlığın ilk süreçlerinden beri var olan gelen bir yaşam biçiminin belki de ilk anlatmaları barındırdığına işaret etmesine olanak sağlamaktadır. Bu yüzden belki de yeryüzünün ilk hikâyecileri avcılardır. "Avcı hikâyeleri" üst başlığı ile çalışma içerisinde anılacak olan anlatmaların bu döneme rastlaması olasıdır. Peki, pek çok farklı işlev ve formla bugüne kalmış ve / veya bugün hala üretilmekte olan bu anlatmaların, araştırmacıların tür belirlemeleri arasında belli bir kategoriye oturtulamamalarının nedeni nedir? Aynı şekilde birbirlerinden bütünüyle ayrı düşünülmemeyecek olan askerlik hikâyeleri de söz konusudur. *Antropoji Sözlüğü*'nde "askerlik" maddesinde avcılık ve askerlik ilişkisine deyinmiş olan Suavi Aydın bu ilişkiyi şu cümlelerle anlatır:

İlk çatışma türlerinin insanların uzun avcı-toplayıcı hayatı boyunca avlanma etkinliği sırasında ortaya çıktığı düşünülmektedir. Temel geçim etkinliğinin av olduğu bu sıralarda, kendisinden güçlü hayvanları avlamak için takımlar halinde hareket eden ve çeşitli taktikler geliştiren insan, böylelikle ilk savaşma etkinliğine ilişkin ilk tecrübelerini de elde etmişti. (2003: 73)

Bu durum, bu hikâyelerin doğuş ve gelişimi üzerine düşünmeyi gerektiriyor. Yani şimdilik avcı ve askerlik hikâyeleri diye anılacak olan anlatmaların, bu çalışmada bölümlenen benzer bir ilk çıkış noktası olabilir. İşlev ve tema ortaklıklarındaki yönler de belki bununla açıklanabilir. Ancak yine de anılan ilk avcı ve (Aydın'ın belirlemesinden yola çıkarak) dolayısıyla asker anlatılarındaki işlevi net olarak belirlemek zorlayıcı olabilir.

Dan Ben Amos'a göre işlevselci kuram: "daimi biçimler olarak ifade edilen türlere dinamik bir görünüş katar. Onlar kültürün içinde süreklilik gösteren sözlü biçimler olarak var olduğu gibi, toplumsal ilişkilerde de aktif bir rol oynar" (2011: 235). Bu belirleme, anlatıların statiklikten dinamikliğe doğru olarak süregelen değişimini yansıtır. Buradan hareketle, bir anlatı pek çok işlevden yola çıkılarak aktarılabilir demektir. Bascom'un yalnızca dört işleve indirdiği (eğlence, kültürün onaylanması ve ritüellerin doğrulanması, eğitim ve davranış örüntülerini sürdürme) (2005: 138-142), Başgöz'ün beşincisinden (propaganda) söz açtığı folklorun işlevleri, aslında işlev ve bağlam konusunu iç içe düşünmeyi de gerektiriyor. Bir anlatı, bağlam ve ihtiyaçlar değiştikçe başka işlevler kazanabilir ya da tersi bir okumayla işlevler değiştikçe bağlam ve anlatının yapısı ve içeriği değişebilir, dönüşebilir ya da tümden yok olabilir.

Peki, sözü geçen bu hikâyelerin ne gibi işlevleri olabilir? Çünkü işlevlerin, anlatıların adlandırılması konusunda yol açıcı olduğu düşünülmektedir. Örneğin;

- Sosyalleşme ihtiyacı (örneğin; grup içerisinde mizah ögesi oluşturarak güldürme veya bireyin anlatisıyla toplumda bir yer edinme çabası)
- Kahramanlık öykülerine duyulan bireysel ve toplumsal ihtiyaç
- Bireysel psikolojik rahatlama... vs. bazı nedenler olarak sayılabilir.

Bunlar akla gelen ilk birkaç neden... Belki sosyalleşmenin içine erginleme de dâhil edilebilir. Bilhassa ataerkil, atasoylu ve anasoylu toplumlarda erkeğin av ve askerlikle bağlantılı bir erginlemeden geçmesi söz konusudur. Örneğin eski Türk destanlarında avlanmak bir çocuğun kahramanlık göstermesi ve dolayısıyla olgunluğa geçişi olarak görülmektedir. Eski hikâyelerin bilinmezliğine ya da çok az bilinirliğine karşın yeni anlatmalar içersinde askerliğe özgü olanların bu işlevle bağlantısının kurulabileceği düşünülebilir. "Bir Erginleme Modeli Olarak Askerlik Folkloru" adlı tezinde Fatih Mormenekşe şunları söyler:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

Yeni terhis olmuş askerin belleğindeki henüz canlıdır. Yaşadıklarını anlatarak paylaşma arzusu dinleyiciler arasında bulunduğu karşılıklı doğru orantılı olarak daha heyecanlı anlatılara dönüşebilir. Hatta karşılıklı anlatılar halini alabilir. Bu, esasında baba-amca-ağabey-arkadaş ortamlarında askerlik söz konusu olduğunda yıllardan beri dinlemiş olduğu anlatılarda dinleyicilikten anlatıcılığa yükselmiş olma fırsatının doğduğu bir zamandır. (2007: 57)

Derlenmiş olarak elde bulunmayan avcılık ve askerlik ile ilgili anlatmaların pek çok isimlendirmesi mevcuttur. Bunlar “fantastik asker hikâyeleri”, “askerlik efsaneleri”, “asker hikâyeleri”, “kahramanlık hikâyeleri”, “komik (mizahi) asker hikâyeleri”, “asker fıkraları”, “askerlik anıları” ile “avcı hikâyeleri”, “avcı fıkraları”, “avcı masalları” gibi pek çok üst başlıkla anılmaktadırlar. Bu üst başlıklandırmalara bakarak tema açısından bir bölümlenimin, tür açısından bir imkânı yok gibi görünmektedir. Çünkü bir anlatının yayıldıkça farklı tür özellikleri içerisinde de anlatılması söz konusudur. Örneğin hikâye olarak anlatılan bir konunun, aynı zamanda masal veya efsane formlarında varlığı söz konusu edilebilmektedir. O halde ayırıcı yöntem ilk bakışta biçim gibi görünmektedir. Ancak biçimin de işlevsellikle doğrudan bağlantısı göz ardı edilememesine rağmen, genelde, manzum ve mensur ayrımına gitmek her zaman yeterli sonuçlar vermemektedir. Başlangıçtan bu yana elde edilen metinlerden yola çıkılarak epik dönemin manzum, epiko-romanesk dönemin manzum-mensur karışık bir geçiş süreci özelliğinde, romanesk dönemin ise mensur metinlerin artık tam olarak belirginleştiği bir dönem olduğu üzerinde ortalama bir mutabakat söz konusudur. Bunun yanı sıra manzum bir anlatı formu, kolay söyleyiş, ezberde saklama vb. pek çok sebeple kullanılırken, yaşam şekillerinin değişimiyle paralel olarak düşünülebilecek bu özelliklerin işlevsizleşmesi, önemini kaybetmesi gibi nedenlerle örneğin mensur bir anlatı formunda söylenmesine engel bir şey görünmemektedir. Biçimde daha da ayrıntıya gitmek çözüm yolu olarak görülebilir. Bu durumda mesela söz kalıpları, formeller devreye sokulabilir. O zaman da tanımından yola çıkılarak bakıldığında, “bir varmış bir yokmuş” kalıbıyla başlayan her şeye masal demek gerekecektir. Bu kalıpla başlayan ve masal olarak değil, örneğin halk hikâyesi olarak bilinen bir anlatıya ya da bu kalıpla başlamayan ancak masalın tanımındaki diğer özellikleri barındıran bir metne ne ad vermek gerekecek, bunlar hangi başlıkta değerlendirilecektir?

Aslında bu anlatıların bu kadar çeşitlilik göstermesinin belki en büyük nedeni bireyi anlatan / yansıtan anlatmalar olmalarıdır. Lord Raglan, “Tarih ve Mit”te: “gelenek kesinlikle yararlıdır” (2005: 310) diyordu. Ardından da, bir bireyin kendi yakınlarına dair bilgileri bile en fazla 150 yıl geriye götürebildiğini, daha önceki bilgilerin efsane şeklinde var olduğunu, daha öncesinin de tarihsiz olmasından hareketle mitik olabileceğini belirtir (2005: 315). Yani sözü geçen anlatmaların bireysel tarihler ve öyküler olması, toplumsal bir etkisinin olmaması, hatırdaki kalamayacak kadar eski bir zamanda geçmiş olması veya sözlü kültürün dışında, en azından ikincil sözlü kültür çağının imkânlarından bu ölçüde yararlanılmadığı dönemlerde bir kayıtlarının olmaması bunları adlandırmak konusundaki ilk önemli problemlerdir. Bu durumda anlatıcı ne kadar etken ise, dinleyici de birinci şahsın ortadan kalkması ile bir anlatıcı durumuna geçebileceğinden o kadar önemli bir etken haline gelebilir. Anlatının uzunluğu kısalığı, içeriği gibi özellikler anlatıcının içinde bulunduğu zaman, mekân ve hitap ettiği dinleyici kitlesine göre değişeceğinden, diğer tüm etkenler dolaylı ya da dolaysız olarak anlatıcıya eklenir.

Günlük söylem içerisinde, örneğin inanılmaz bir av veya askerlik hikâyesi anlatan, anlatı içerisindeki olay ve unsurları fazlaca abartan bir kişi “masal” anlatmakla itham edilebilir. Gerçek bir olayı anlattığını iddia etse de örneğin, anlatıdaki abartı unsuru olayı güldürücü bir hale getirebilir ve bu durumda mizahi bir hikâye durumuna geçebilir. Birinci şahıs anlatmalarında gerçek olsun veya olmasın anlatıcı kendi hikâyesini çoklukla kendi kahramanlığını anlatmak için kullanır. Bir avcı kocaman bir aslanı yere devirdiğini söyleyebilir, bir asker çatışmada onlarca düşmanı öldürdüğünü aktarabilir. Gerçekse, birer kahramanlık anlatısı veya anı olabilecek bu

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

hikâyeler, gerçek değilse palavra edebiyatının birer örneği olabilir. Üçüncü bir şahsın hikâyesinin anlatımında ise abartı unsuru anlatıyı masalsı bir hale getirebilir ve zaten inanılmayan bu anlatı, örneğin sosyal bir ortamın öğretici ögesi olmak için kullanılabilir. Bir yüceltme ve övme durumunda kullanılabilir ve bu şekilde efsanevi bir formla sunabilir, bir askerden bir kahraman yaratılabilir ve bu şekilde ağızdan ağza bir toplumun milli duyguları harekete geçirilebilir. Yine eğlence amaçlı, abartının güldürü unsuru belirginleştirilerek fıkra olarak anlatılabilir. Bütün bunlar aslında anlatının işlevleriyle ilgili olup, bireysel ve dolayısıyla anlatı ortamındaki diğer kişiler de düşünülerek söylenirse, sosyal bir ihtiyaca cevap verir. Ancak hangi ortamda, ne zaman, kim tarafından ve kime anlatıldığı da bu işlevler üzerinde bir belirleyiciliğe sahiptir ve aynı şekilde işlev de bu unsurların belirleyicisi olabilmektedir. Bu durumda işlevin yanı sıra bağlamdan yola çıkarak isimlendirmenin ya da türleştirmenin bu birkaç etkeninden söz edilmelidir. Bu etkenler anlatıcı, dinleyici, zaman ve mekândır. Daha önce değinildiği gibi bilhassa anlatıcının kim olduğu bağlamsal açıdan büyük önem taşır. Kendi hikâyesini anlatan bir adamın anlatmaları ile 3. bir şahsın hikâyesini anlatan birinin anlatmaları bazı yönleriyle araştırıcıyı bir ayrıma götürebilir. Mesela bu durumda olası işlevleri sayılan bu anlatılardan, destan dönemine ait olabileceklere, kahramanlık özellikleri baskınlaştığından, örneğin destan demek mümkün olabilirdi. Ancak bu anlatılarda, yapılmış destan tanımlarına uymayan pek çok özellik de mevcuttur. M. Öcal Oğuz destan ile ilgili makalesinde şu tanımları yapar: "İlkel ve popüler bir anlatı çevresinin içinde doğan, gerçek veya kurmaca olağanüstü mitolojik kahramanların maceralarını şiir veya şarkı diliyle ve çoğu zaman bir müzik aleti eşliğinde anlatan, anonim olan veya unutulmuş bir şair tarafından yaratılan" anlatılardır. Fakat Oğuz, bu anlatılarda şairin maceranın içinde duygu veya eylem olarak yer almadığını söylemektedir ("Destan Tanımı ve Eski Türk Destanları" 2004: 7). Oysa bu anlatılarda ya anlatıcı kendi deneyimlerini ve anlatıyı hayalî veya gerçek olarak sunmaktadır ya da biri onun bireysel anlatısını aktarmaktadır. İlki olduğunda zaten destan tanımından kopuyorken, her iki durumda da bireysel yönü fazla olup toplumu derinden etkilemek gibi bir özelliği olmadığından destan türüne dâhil edilememektedir. Bunun yanı sıra, ele alınan anlatılarda dikkat çekici bir başka şey ise, birinci ağızdan yapılan anlatılarda, anlatının gerçek olduğuna dair vurgulu söylemler olurken, 3. şahıs anlatılarda yeni bir olaydan söz edildiğinde "arkadaşın biri"nden şahitlik alınır ve bu şekilde bir bireysel hikâye veya anı olarak anılır.

Sonuç:

Dan Ben Amos makalesinde: "Halkbilimi yayınlarındaki türleri yönlendiren çalışmalar, toplama anlayışına dayanan araştırmacılığın ilk aşamasının doğrudan devamıdır" (2011: 227) der. Bu metinlerin belirli bir türe net olarak ait kılınamayışı ilk anda buna bağlanabilirdi. Ancak çalışma boyunca üzerinde durulduğu gibi, anlatılar aslında bağlamsal açıdan bir değişikliğe uğradığı an içine yerleştirildikleri ya da adlandırıldıkları türün, tür özelliklerinin dışına çıktığından, artık net olarak türlerden söz edebilme imkânı var mıdır ya da kalacak mıdır sorusu akla gelmektedir. Ben Amos'un makalesindeki şu veri, varılan sonucu da destekler bir nitelik arz eder: "Dundes, halkbiliminin, var olan herhangi bir sınıflandırma sisteminin kısıtlamalarına oturmayan ve böyle bir tür araştırmasına ilişkin bir paradigma baskın çıktığı sürece bütünüyle keşfedilemeyecek geniş bir alan olduğuna dikkat çeker" (2011: 229).

Bu durumda tür meselesi için iki şey söylenebilir: İlk olarak artık türden değil bağlamdan söz etmek gerektiği ve bağlamın işlevden bütünüyle soyutlanarak düşünülmemeyeceği; ikinci olarak da türden söz edilecekse bile keskin tanımlamalar yapmaktan vazgeçilmesi ve bilhassa yeni türler arası geçiş ya da Bakhtin'in roman için ortaya koyduğu "melezlik"e benzer bir alımlamanın akılda yer tutması gerektiğidir. Bunlardan, inandırıcılık özelliğini barındırmaktan uzak olanlara edebiyatın "palavra" kolu, çeşitli toplumsal ve psikolojik nedenlerle inandırıcılığını muhafaza edenlere "kahramanlık" kolu denerek işlevsel ve bağlamsal bir çözüm sunulabilir belki de...

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

KAYNAKÇA

- AMOS, Dan Ben. “Halk Bilimi Öğreniminde Tür Kavramının Konumu”. *Milli Folklor* 91 (Güz 2011): 226-243.
- AYDIN, Suavi. “Askerlik”. *Antropoloji Sözlüğü*. Haz. Suavi Aydın ve Kudret Emiroğlu. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003.
- BASCOM, R. Bascom. “Folklorun Dört İşlevi”. Çev. Ferya Çalış. *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*. Haz. M. Öcal Oğuz ve Selcan Gürçayır. Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 2005.
- CHİLDE, Gordon. *Tarihte Neler Oldu?* Çev. Alâeddin Şenel ve Mete Tunçay. Ankara: Odak Yayınları, 1974.
- MORMENEKŞE, Fatih. “Bir Erginleme Modeli Olarak Askerlik Folkloru”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, 2007.
- OĞUZ, M. Öcal. “Destan Tanımı ve Eski Türk Destanları”. *Milli Folklor* 62 (Yaz 2004): 5-7.
- RAGLAN, Lord. “Tarih ve Mit”. Çev. Levent Soysal. *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*. Haz. M. Öcal Oğuz ve Selcan Gürçayır. Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 2005.